

ІНВАЗІЇ ГОРІХІВКИ ТА ЯЛИНОВОГО ШИШКАРЯ У СЕРЕДНЄ ПРИДНІПРОВ'Я

М.Н. Гаврилюк, О.В. Ілюха, М.М. Борисенко

Invasions of Nutcracker and Crossbill in the Middle Dnieper Area. - M.N. Gavrilyuk, O.V. Ilyukha, M.M. Borysenko. - *Berkut*. 19 (1-2). 2010. - Data were collected in three regions of central Ukraine in 1989–2010. Weak invasions of the Nutcracker were registered in the autumns of 1992, 1996, 1998. The intensive invasion took place in 2008–2009. The first birds appeared in the third decade of September. The peak of migration was observed in October and early November. Single birds were registered up to early January 2009. Some Nutcrackers were observed again during February – May 2009. Timing of invasions is not correspond to other regions. Weak invasions of the Crossbill were registered in May – June 1997, in the autumn of 2005 and 2006. The intensive invasion took place in 2008–2009. The first birds appeared in the mid July. The greatest number of Crossbills were recorded during September 2008 – January 2009. Invasions of Crossbill in the Middle Dnieper Area also not allways contemporized with observations of these birds in other regions of Ukraine and neighbouring countries. Breeding attempts of Nutcracker and Crossbill were not observed. [Ukrainian].

Key words: *Nucifraga caryocatactes*, *Loxia curvirostra*, migration, timing, number.

✉ M.N. Gavrilyuk, Cherkasy National University, dep. of ecology and agrobiolgy, Shevchenko Str., 81, Cherkasy, 18031, Ukraine; e-mail: gavrilyuk.m@gmail.com.

Горіхівка (*Nucifraga caryocatactes*) та ялиновий шишкар (*Loxia curvirostra*) є типовими інвазійними видами (Newton, 2008). Незважаючи на досить великий обсяг зібраних даних, багато питань, пов'язаних з інвазіями птахів, залишаються нез'ясованими (Соколов и др., 2001).

Обидва види в Середньому Придніпров'ї не гніздяться, дані щодо їх міграцій розрізнені та уривчасті. Метою наших досліджень був аналіз наявної інформації про інвазії горіхівки та ялинового шишкаря в регіоні досліджень протягом 1989–2010 рр.

Матеріал і методика

Для аналізу використано власні спостереження та окремі публікації. Дослідження проводилися у прилеглих до Дніпра районах Черкаської, Полтавської та Київської областей. Вивчення міграцій птахів проводилося нами протягом 1989–2010 рр. у ході регулярних екскурсій з метою дослідження орнітофауни на території Черкаської та епізодично – Полтавської і Київської областей. Під час стаціонарних спостережень осінньої міграції один раз на декаду (з кінця серпня до початку листопада), які проводили протягом 1999–2009 рр. на лівому

березі Кременчуцького водосховища біля с. Чапаївка (Золотоніський район Черкаської області), використовували методику Е.В. Кумарі (1979).

Результати та обговорення

Інвазії горіхівки

Даний вид з'являється в Середньому Придніпров'ї не щороку, нами відмічено 4 нальоти горіхівок різної інтенсивності. У 1989 р. одного птаха ми спостерігали навесні – 28.05 в сосновому лісі на березі Канівського водосховища неподалік від м. Канів (Черкаська область). Восени горіхівок неодноразово відмічали в Канівському природному заповіднику: 25.10.1992 р. одного птаха спостерігав В.М. Грищенко (Грищенко та ін., 1994), 17.10.1996 р. одна особина відмічена нами на Зміїних островах у нижній частині Канівського водосховища, двох пролітних птахів ми бачили разом з В.М. Грищенком 15.10.1998 р. над заплавною о. Шелестів.

Наймасовіша інвазія горіхівки за період наших досліджень була відмічена у 2008–2009 рр., птахи були зафіксовані у 8 пунктах спостережень. Першу пролітну горіхівку на місці регулярних спостере-

жень біля с. Чапаївка ми зареєстрували 28.09.2008 р. Вже наступного дня кількість мігруючих птахів складала 11 ос. (по 1–5 ос.). 5.10 відмічено 8 горіхівок. Одна з них була спіймана, вона належала до підвиду *N. c. macrorynchos*. 19.10 в цьому місці зустріли 16 пролітних птахів (по 1–6 ос.). Усі відмічені тут птахи переміщувалися вздовж берега Кременчуцького водосховища на південний схід. Горіхівок спостерігали також у багатьох інших місцях. Під час екскурсії 11.10 в Чорнобаївському районі (Черкаська область) одного птаха бачили біля с. Кліщинці, два поодиноких – біля с. Жовнино, а також трьох – на о. Жовнино на Кременчуцькому водосховищі (Глобинський район Полтавської області). Одну горіхівку спостерігали 18.10 біля с. Суботів (Чигиринський район Черкаської області). Неподалік від м. Канів уздовж дороги біля водосховища 2.11 відмічено двох поодиноких птахів, що годувалися. При спостереженні за одним з них ми бачили як горіхівка скинула погадку невеликих розмірів, що складалася з хітину комах.

Двох горіхівок ми спостерігали 10.11 в м. Черкаси в ботанічному саду Черкаського національного університету. Вони годувалися насінням біоти східної (*Biota orientalis*), яке скльовували з землі. За даними працівників ботсаду, птахи тут з'явилися на початку першої декади листопада.

Окремі горіхівки затрималися в Середньому Придніпров'ї до січня 2009 р. Перша половина грудня була практично без приморозків. По одному пташу було відмічено 20 та 21.12 в м. Золотоноша. В останній декаді грудня одна горіхівка періодично з'являлася в садку одного з подвір'їв у м. Черкаси. Птах перестав прилітати на початку січня, коли встановилася морозна погода та сніговий покрив.

Горіхівки відмічалися і в Нижньому Придніпров'ї. 28 та 30.11.2008 р. орнітолог-любитель І.Г. Нікішенко (особ. повід.) спостерігав одного птаха в м. Нова Каховка (Херсонська область). Він тримався в

міському парку та годувався насінням біоти східної, яке збирав на землі.

Таким чином, восени 2008 р. горіхівки з'явилися в Черкаському Придніпров'ї у третій декаді вересня, інтенсивна міграція тривала протягом жовтня. Більшість птахів пролетіли досліджуваній регіон транзитно. Невелика їх кількість відмічена в листопаді, поодинокі особини зустрічалися до початку січня 2009 р.

Навесні відмічена слабка міграція горіхівок у зворотному напрямку. Одного пролітного птаха ми спостерігали 21.02.2009 р. біля с. Цибли (Переяслав-Хмельницький район Київської області). У м. Черкаси в ботанічному саду університету горіхівка відмічена 27.03.2009 р. За даними працівників ботсаду, вона тут трималася близько тижня. Таким чином, очевидно, незначна частина птахів після масової інвазії повернулася в межі гніздового ареалу.

Даних про гніздування горіхівок ми не маємо. У гніздовий період одного птаха спостерігали у другій декаді травня в м. Черкаси в районі індивідуальної забудови. Проте тут він однозначно не гніздився.

Таким чином, слабкі нальоти горіхівок відмічені нами 1988–1989 рр. та восени 1992, 1996, 1998 рр., потужна інвазія – у 2008–2009 рр. У регіоні досліджень пролітні птахи з'являються з кінця третьої декади вересня, найбільш помітною міграція є протягом другої та третьої декад жовтня. Під час масових інвазій горіхівки затримуються до початку січня. Навесні спостерігали лише поодинокі особин (у лютому, березні та двічі – у травні).

Характерно, що зустрічі поодиноких горіхівок у Середньому Придніпров'ї не завжди співпадали з нальотами в інші регіони. Ймовірно, це пов'язано з пропуском цих птахів при невеликій чисельності. Іншими поясненнями є факти, що інвазії можуть здійснюватися на різні відстані, а також, що не всі інвазії походять з одного й того ж регіону (Newton, 2008). У Сумській області наліт горіхівок спостерігали влітку 1990 та 1991 рр., було відмічено навіть гніздування

(Белик, Москаленко, 1993). У Київській області птахів спостерігали в жовтні 1993 р. (Борзаківський, 1995). У Вишгородському районі Київської області одну особину відмітили 9.09.1994 р. та двох – 6.05.1997 р. (Грищенко, 2002). У Харківській області одного птаха бачили 24.10.1998 р. В Одеській області горіхівок відмічали в осінньо-зимовий сезон 1998–1999 рр., а також влітку та восени 1999 р. (Белинский и др., 2000). У Дніпропетровській області поодинокого птаха спостерігали протягом лютого – травня 2005 р. (Сижко, Бредбір, 2005). У 2008–2009 рр. була відмічена потужна інвазія горіхівок як у різних регіонах України, так і в сусідніх країнах (Белик и др., 2009; Яцюк и др., 2010 та ін.). Таким чином, лише інвазії восени 1998 р. та у 2008–2009 рр., відмічені нами в Середньому Придніпров'ї, зафіксовані також у суміжних регіонах.

Ще більші розбіжності у хронології інвазій можна виявити в порівнянні з більш віддаленими регіонами. На Передкавказзі нальоти цього виду спостерігали в 1990 р., 1993–1994, 1999–2000, 2001–2002, 2002–2003, 2004–2005, 2008–2009 рр. (Парфенов, Тельпов, 2007; Белик и др., 2009).

Інвазії ялинового шишкаря

Даний вид з'являється під час міграцій у Середньому Придніпров'ї нерегулярно. За період наших досліджень такі явища фіксували лише тричі. Досить великий наліт відмічений в Україні в 1996–1997 рр. (Grishchenko, 1999). Нами в цей період 31.05.1997 р. на околиці м. Черкаси серед стиглого соснового лісу спостерігалася самка. С.О. Лопарев зустрів двох поодиноких самців у Канівському заповіднику 8.06.1997 р. (Grishchenko, 1999).

Наступна інвазія відмічена восени 2005 р.: біля с. Чапаївка 11 пролітних шишкарів ми спостерігали 10.09 та одного – 23.10. Двох птахів бачили 19.11 на околиці м. Черкаси в лісопарку «Соснівка». Невелика зграйка шишкарів зареєстрована 30.11 в м. Черкаси.

Слабка інвазія відмічена восени наступного року – 16.11.2006 р. невелику зграйку шишкарів спостерігали в м. Черкаси.

Досить масова інвазія ялинових шишкарів була відмічена нами у 2008–2009 рр. Поодинокі птахи почали зустрічатися ще в липні, що відповідає термінам міграцій цього виду (Newton, 2006). 19.07.2008 р. голоси шишкарів чули на узліссі біля с. Сокирно (Черкаський район). Першу пролітну зграйку з 6 птахів на стаціонарному пункті спостережень біля с. Чапаївка ми відмітили 14.09.2008 р. Згодом у цьому місці ми зустрічали шишкарів практично щоразу під час обліків мігрантів: 28.09 – 16 та 15 ос., 29.09 – 1 та 7 ос., 5.10 – 8 ос., 19.10 – 2 ос. З середини жовтня шишкарі стали відмічатися в м. Черкаси. Найчастіше їх можна було спостерігати в ранкові години під час перельоту до місць годівлі: 10.10 – 10 ос., 7.11 – 5 ос., 23.11 – 6 ос., 24.11 – 14 ос., 28.11 – 11 ос., 2.12 – 5 ос. та 17.01.2009 р. – 21 ос. Причому шишкарів бачили у двох різних районах міста. Тобто можна припустити, що це були різні групи птахів. 5 ялинових шишкарів, що годувалися на ялинах біля Черкаського національного університету, ми спостерігали 30.10.2008 р. У м. Золотоноша 28.10.2008 р. зграйку з 4–5 ос. бачили на ялинах у центрі міста. Зграйку, яка нараховувала близько 10 птахів, що годувалися на ялинах, ми спостерігали 8.12.2008 р. в м. Канів.

Таким чином, невеликі інвазії ялинових шишкарів у Середнє Придніпров'я відмічені нами в 1996–1997 рр., восени 2005 та 2006 рр., потужна інвазія – у 2008–2009 рр. Залежно від інтенсивності міграції, строки її протікання відрізняються. При слабкому нальоті птахів зустрічали з середини вересня до кінця листопада. Інтенсивна інвазія розпочинається з середини липня, пік її припадає на період з кінця вересня до листопада, птахи затримуються до середини січня і потім окремі особини з'являються у травні – червні. Затримка птахів у регіоні досліджень до наступного літа пояснюється тим, що шишкарі не повертаються до боре-

альних лісів Північної Росії того ж самого календарного року (Newton, 2006).

Як і у випадку з горіхівкою, зустрічі шишкарів у Середньому Придніпров'ї не завжди співпадають зі спостереженнями в інших регіонах України. Потужна інвазія цих птахів відмічена в Сумському Поліссі у травні 1991 р., коли окремі пари, ймовірно, гніздилися (Белик, Москаленко, 1993). В Одеській області шишкарів спостерігали у грудні 1997 р., а також у листопаді – грудні 1998 р. (Белинский и др., 2000). У Житомирській області групу шишкарів спостерігали 18.06.1997 р. (Домашевский, 2008). На околиці м. Харків самця бачили 4.08 та 21.11.2002 р. (Орленко, 2007); декілька зустрічей припадає на лютий 2005 р. (Банник и др., 2010). Потужна інвазія у Степове Придніпров'я відмічена В.В. Сижком (2006) у сезон 2004–2005 рр. Масова інвазія відмічена у 2008–2009 рр. на сході України – в Харківській (Банник и др., 2010) та Донецькій (Писарев, 2010) областях. Таким чином, з 7 нальотів шишкарів на території України (1991, 1996–1997, 1998, 2004–2005, 2006, 2008–2009) в регіоні досліджень ці птахи були відмічені під час чотирьох з них.

Слід зауважити, що в Середньому Придніпров'ї у 2008–2009 рр. співпали потужні інвазії горіхівок та ялинових шишкарів.

ЛІТЕРАТУРА

- Банник М.В., Брезгунова О.А., Вергелес Ю.И., Девятко Т.Н., Надточий А.С., Яцок Е.А. (2010): Массовая инвазия клестов-еловиков (*Loxia curvirostra*) в Харьковской области в 2008–2009 гг. - Птицы басс. Сев. Донца. Донецк. 11: 255-259.
- Белик В.П., Маловичко Л.В., Комаров Ю.Е., Музаев В.М., Федосов В.Н., Пименов В.Н. (2009): Новая инвазия сибирской кедровки в Южную Россию в 2008/2009 году. - Стрепет. 7 (1-2): 36-49.
- Белик В.П., Москаленко В.М. (1993): Авифаунистические раритеты Сумского Полесья. 1. Passeriformes. - Беркут. 2: 4-11.
- Белинский А., Панченко П., Форманюк О. (2000): Новая регистрация кедровок и клеста-еловика в Одесской области. - Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий. Одесса: Астропринт: 21.
- Борзаківський Д.М. (1995): До нальотів горіхівок у Північну Україну. - Беркут. 4 (1-2): 42.
- Грищенко В.Н. (2002): Авифаунистические находки в Киевской области. - Беркут. 11 (2): 180.
- Грищенко В.М., Гаврилюк М.Н., Лопарьов С.О., Яблонівська С.Д. (1994): Матеріали по рідкісних та залітних видах птахів Східної Черкащини. - Беркут. 3 (1): 49-50.
- Домашевский С.В. (2008): Орнитофауна рыбозаводного комплекса «Крымком». - Авифауна України. 4: 49-58.
- Кумари Э.В. (1979): Методика изучения видимых миграций птиц. Тарту: 1-59.
- Орленко С.А. (2007): О залетах нехарактерных видов птиц в Харьковскую область. - Птицы басс. Сев. Донца. Харьков. 10: 137-139.
- Парфенов Е.А., Тельпов В.А. (2007): Кедровка в Предкавказье. - Экология врановых в естественных и антропогенных ландшафтах. Мат-лы междунар. конф. М. - Ставрополь. 134-138.
- Писарев С.Н. (2010): Инвазия обыкновенного клеста (*Loxia curvirostra*) в Донецкое Придонцовье в зиму 2008–2009 гг. - Птицы басс. Сев. Донца. Донецк. 11: 260-262.
- Сижко В.В. (2006): Инвазия ялинового шишкаря в Степове Придніпров'я у 2004/2005 рр. - Беркут. 15 (1-2): 125-131.
- Сижко В.В., Бредбір П. (2005): Нові види птахів Дніпропетровщини. - Беркут. 14 (2): 173-179.
- Соколов Л.В., Ефремов В.Д., Марковец М.Ю., Шаповал А.П. (2001): Инвазии птиц как незагаданное явление. - Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии. Мат-лы междунар. конф. (XI орнитолог. конф.) (Респ. Татарстан, 29 января – 3 февраля 2001 г.). Казань: Матбугат йорты. 562-563.
- Яцок Е.А., Витер С.Г., Девятко Т.Н., Надточий А.С. (2010): Инвазия кедровки (*Nucifraga caryocatactes*) в Харьковской области в 2008–2009 гг. - Птицы басс. Сев. Донца. Донецк. 11: 245-246.
- Grishchenko V. (1999): Invasion of the Crossbill (*Loxia curvirostra*) in Ukraine in 1996/1997. - Abstracts 2 Meet. EOU and 3 Intern. Shrike Symp. (15–18 Sept.1999, Gdansk, Poland). The Ring. 21 (1): 158.
- Newton I. (2006): Movement patterns of Common Crossbills *Loxia curvirostra* in Europe. - Ibis. 148: 782-788.
- Newton I. (2008): The Migration Ecology of Birds. Academic Press. 1-976.

М.Н. Гаврилюк,
Черкаський національний університет,
кафедра екології та агробіології,
бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031,
Україна (Ukraine).